eISSN 2786-5746

УДК 342.56
DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-18-01-09

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

JUDICIARY INDEPENDENCE AND RESPONSIBILITY AS A PRINCIPLE OF A LAW-BASED STATE

Євген Зозуля
Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна
ORCID: 0000-0002-8114-1133

Yevhen Zozulia
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of State and Legal Subjects,
Donetsk State University of Internal Affairs,
Kropyvnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8114-1133
ezoz@ukr.net

Актуальність дослідження зумовлена потребою поглибленого осмислення співвідношення незалежності та відповідальності судової влади як ключових елементів правової державності, що визначають здатність суду забезпечувати реальний захист людських прав. Метою дослідження є обґрунтування взаємозалежності незалежності та відповідальності судової влади як ключових елементів правової державності та з'ясування того, яким чином їхнє узгоджене функціонування забезпечує реальне утвердження правовладдя й ефективний захист людських прав. Завдання дослідження: проаналізувати змістові характеристики інституційної та функціональної незалежності судової влади; дослідити механізми її відповідальності, включно з дисциплінарними, процедурними та інституційними. Методологічну основу становлять субстантивний, інституційний і функціональний підходи. Змістовно-правовий підхід дав змогу розглядати судову владу як носія матеріальних стандартів правовладдя, що визначають зміст судового рішення. Інституційний підхід забезпечив аналіз організаційних гарантій автономії суду та механізмів його підзвітності. Функціональний підхід дозволив дослідити реалізацію цих принципів у судовій практиці, зокрема через процедури перегляду рішень та вимоги до їх мотивування. Встановлено, що незалежність і відповідальність судової влади не суперечать одна одній, а формують єдину систему забезпечення ефективного правосуддя. Визначено, що незалежність створює умови для неупередженого тлумачення права, тоді як відповідальність унеможливлює перетворення автономії суду на закриту або неконтрольовану владу. Обґрунтовано, що матеріальне розуміння правовладдя визначає необхідність поєднання цих елементів, адже саме їхня узгодженість забезпечує дієвість судового контролю. Теоретичне значення роботи полягає у переосмисленні концепції незалежності судової влади шляхом інтеграції її з принципом відповідальності. Практична цінність полягає у можливості використання отриманих висновків для вдосконалення судової реформи. Дослідження має теоретико-методологічний характер і створює основу для подальших наукових розвідок, зокрема щодо порівняльного аналізу моделей забезпечення незалежності та відповідальності судової влади в європейських державах.
Ключові слова: *верховенство права; права людини; правосуддя; суд; судова влада; судова реформа; судочинство.*

The relevance of the study is stipulated by the urgency of an in-depth understanding of the correlation between the independence and responsibility of the judiciary as key elements of the law-based state, which determine the ability of the court to ensure real protection of human rights. The purpose of the study is to substantiate the interdependence of the independence and responsibility of the judiciary as key elements of the rule of law and to clarify how their coordinated functioning ensures the real establishment of the rule of law and effective protection of human rights. The objectives of the study: to analyze the substantive characteristics of the insti-

tutional and functional independence of the judiciary; to investigate the mechanisms of its responsibility, including disciplinary, procedural and institutional ones. The substantive, institutional and functional approaches are the methodological basis of the research. The substantive and legal approach made it possible to consider the judiciary as the bearer of material standards of the rule of law determining the content of the judicial decision. The institutional approach provided an analysis of organizational guarantees of the autonomy of the court and the mechanisms of its accountability. The functional approach allowed us to study the implementation of these principles in judicial practice, in particular through the procedures for reviewing decisions and the requirements for their motivation. It was established that the independence and responsibility of the judiciary do not contradict each other, but form a single system for ensuring effective justice. It was determined that independence creates conditions for an impartial interpretation of law, while responsibility makes it impossible to transform the autonomy of the court into a closed or uncontrolled power. It was substantiated that the material understanding of the rule of law determines the necessity to combine these elements, since it is their consistency that ensures the effectiveness of judicial control. The theoretical significance of the paper lies in rethinking the concept of judicial independence by integrating it with the principle of responsibility. The practical value lies in the possibility of using the conclusions obtained to improve judicial reform. The study is of a theoretical and methodological nature and makes the basis for further scientific research, in particular regarding the comparative analysis of models for ensuring the independence and responsibility of the judiciary in European countries.
Key words: *rule of law; human rights; justice; court; judicial power; judicial reform; judiciary.*

ВСТУП

Актуальність дослідження незалежності й відповідальності судової влади як принципу правової держави зумовлена низкою системних факторів, що мають важливе значення для сучасного конституціоналізму, стану верховенства права та демократичного врядування в Україні.

По-перше, відзначимо глобальні виклики судовій незалежності. У багатьох демократіях, включно з країнами Центральної та Східної Європи, спостерігається зростання політичного тиску на судову владу (політизація призначень, бюджетний контроль, медійні кампанії). Звіти останніх років, що підготовлені Freedom House [1] та World Justice Project Rule of Law Index [2] фіксують регрес незалежності судів у багатьох державах, що актуалізує потребу в теоретичному переосмисленні балансу між автономією та підзвітністю.

По-друге, вкажемо на український контекст судової реформи. Після Революції Гідності (2014) та повномасштабного вторгнення російської держави (2022) Україна перебуває в стані перманентної судової реформи. Наголосимо, що черговий звіт Європейської комісії щодо прогресу України в межах Пакета розширення 2025 вкотре відзначає необхідність удосконалення діяльності судової влади [3].

По-третє, відзначимо діалектику незалежності та відповідальності. Сучасна доктрина передбачає, що абсолютна незалежність без механізмів відповідальності веде до корпоративізму та корупції, тоді як надмірна підзвітність – до інструменталізації судів. Дослідження цього балансу набуває особливої гостроти в умовах гібридних режимів.

По-четверте, це цифровізація та нові загрози. Впровадження електронного судочинства та AI в судових рішеннях (пілотні проєкти в Естонії, Польщі) ставить питання про алгоритмічну відповідальність суддів і збереження незалежності при автоматизованому розподілі справ.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Глобальний дискурс, представлений у працях англомовних авторів, акцентує на співвідношенні між незалежністю як гарантією верховенства права та відповідальністю як інструментом запобігання корпоративізму судів. Українська правнича література зосереджується на специфіці національної реформи, впливу Європейського суду з прав людини та викликах воєнного часу, з посиланням на конституційні норми та міжнародні стандарти.

Сучасна доктрина розглядає незалежність судової влади не як абсолютну автономію, а як динамічний баланс з механізмами відповідальності, що забезпечує верховенство права. Ключові праці підкреслюють, що надмірна незалежність без підзвітності (accountability) веде до ерозії довіри, тоді як гіперконтроль загрожує інструменталізацією судів [4, с. 909-927; 5, с. 1-21; 6, с. 23-36; 7, с. 47-53].

О. Хотинська-Нор, висвітлюючи оптимізацію судового управління в Україні як передумови стабільності її судової системи після війни, акцентує увагу на оптимізації органів судового управління, відповідальних за підтримку незалежності судової влади та відповідних

eISSN 2786-5746

характеристикам Ради суддів, інституційний склад якої відображає особливу модель України [8, с. 242-252].

Досліджуючи такі основні проблеми у сфері правосуддя як корупційні ризики, кадрова криза, неефективність судового адміністрування та політичний тиск, колектив авторів торкається й питання незалежності суду, акцентуючи увагу на цій проблематиці [9, с. 242-252].

Загальний концепт судових реформ в Україні, що дозволяє визначити роль незалежності судової влади, висвітлює М. Стефанчук [10, с. 276-282].

Таким чином, огляд літератури демонструє важливість вивчення незалежності та відповідальності судів як аксіоми правової держави. Саме цей аспект гносеології судової влади в Україні потребує комплексних досліджень.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є обґрунтування взаємозалежності незалежності та відповідальності судової влади як ключових елементів правової державності та з'ясування того, яким чином їхнє узгоджене функціонування забезпечує реальне утвердження правовладдя й ефективний захист людських прав.

Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань: проаналізувати змістові характеристики інституційної та функціональної незалежності судової влади; дослідити механізми її відповідальності, включно з дисциплінарними, процедурними та інституційними.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження взаємозв'язку незалежності та відповідальності судової влади здійснювалося із застосуванням субстантивного, інституційного та функціонального підходів, що в сукупності дали змогу проаналізувати судову владу не лише як структурний елемент державної організації, а як носія змістовних стандартів правовладдя. Обрана методологія відображає багатовимірність судового правозастосування, у межах якого формальні гарантії автономії суду набувають значення лише через їхнє поєднання з ефективними механізмами підзвітності.

Субстантивний підхід дав можливість оцінити незалежність і відповідальність не як абстрактні інституційні конструкти, а як елементи, що визначають зміст судової діяльності у контексті вимог правовладдя. Інституційний підхід сприяв виявленню особливостей конституційного та організаційного забезпечення автономії судової влади, включно з кадровими, фінансовими й дисциплінарними механізмами. Функціональний підхід дозволив проаналізувати практичну реалізацію незалежності суддів у процесі тлумачення права, ухвалення рішень та здійснення внутрішнього судового контролю через апеляційні й касаційні процедури.

Поєднання цих підходів дало змогу відтворити комплексну картину співвідношення незалежності та відповідальності судової влади як взаємозалежних категорій, що визначають реальний рівень гарантування справедливого суду.

РЕЗУЛЬТАТИ

Незалежність і відповідальність судової влади становлять одну з ключових засад правової держави, оскільки визначають реальний характер судового арбітражу між особою та державою, а також забезпечують дієвість механізмів контролю за публічною владою. У концепції правовладдя ці категорії не існують ізольовано: незалежність суду має сенс лише настільки, наскільки вона поєднується з інституційними та процедурними формами відповідальності, що унеможливлюють перетворення судової влади на неконтрольований центр ухвалення рішень.

Інституційна незалежність передбачає відокремленість судової влади від законодавчої та виконавчої, включно з гарантіями, що унеможливлюють вплив на суддів через кадрові, фінансові чи дисциплінарні механізми. Вона охоплює стабільність статусу судді, його процесуальну автономію під час здійснення правосуддя, а також конституційно визначені запобіжники політичному тиску. У правовій державі ці елементи спрямовані не на створення привілейованої касти, а на забезпечення умов, за яких суддя може діяти відповідно до змісту права, а не до очікувань більшості, держави чи будь-яких приватних інтересів.

Функціональна незалежність означає свободу судді у тлумаченні права та встановленні фактичних обставин у межах судового процесу. Її сутність полягає у спроможності судді ухвалювати рішення, керуючись вимогами правовладдя у його матеріальному розумінні: пріоритетом

DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-18-01-09

людських прав, пропорційністю втручання публічної влади, забороною свавілля та обов'язком забезпечувати ефективний доступ до правосуддя. У цьому вимірі незалежність набуває свого практичного характеру, адже саме тут проявляється здатність суду протистояти формальній «законослухняності» й натомість орієнтуватися на змістовні стандарти захисту людських прав.

Водночас незалежність не означає і не може означати відсутності відповідальності. Судова влада як публічна влада зобов'язана діяти в межах і у спосіб, визначених конституційним порядком, а тому підзвітність є логічним продовженням її автономії. Відповідальність постає в різних формах: дисциплінарній, процедурній, конституційній, інституційній. Дисциплінарна відповідальність спрямована на реагування на порушення професійної етики чи очевидні викривлення правозастосування. При цьому вона не має перетворюватися на інструмент впливу на зміст судового рішення, що означає необхідність чіткої диференціації між помилкою у застосуванні права та недоброчесністю судді.

Процедурна відповідальність реалізується через систему перегляду судових рішень, яка дає змогу виправляти помилки, не руйнуючи принципу незалежності. Механізм апеляції та касації не є втручанням у незалежність судді, а навпаки забезпечує внутрішній баланс у судовій системі, сприяє єдності судової практики та посиленню якості правосуддя. Конституційна відповідальність проявляється у зобов'язанні судової влади узгоджувати свою діяльність із принципами правовладдя: забезпечувати ефективний захист від свавілля, гарантувати рівність перед законом і судом та дотримуватися вимог юридичної визначеності.

Інституційна підзвітність передбачає, що судова влада не може бути самоціллю: вона повинна діяти в інтересах суспільства та відповідно до засад демократичного конституціоналізму. У цьому контексті прозорість процедур призначення і просування суддів, відкритість судових засідань, обов'язковість оприлюднення рішень та їх мотивування є не лише елементами належного врядування в судовій системі, а й механізмами запобігання її замкнутості та формуванню корпоративних практик.

Відтак, незалежність і відповідальність судової влади функціонують як взаємодоповнювальні та взаємозалежні елементи правової держави. Незалежність забезпечує здатність суду протистояти свавіллю публічної влади, а відповідальність гарантує, що ця автономія використовується для реалізації цілей правовладдя, а не для формування нових форм неконтрольованої влади. Їх поєднання створює умови для ефективного судового контролю, забезпечення справедливого суду та реального захисту людських прав як фундаментального змісту правової державності.

ДИСКУСІЯ

У проведеному дослідженні незалежність і відповідальність судової влади розглянуто як взаємопов'язані елементи правової державності, що формують реальні рамки здійснення правосуддя. Здобутком цього підходу є подолання традиційної конфронтації між автономією суду та його підзвітністю, що зазвичай трактуються як протилежні за своєю природою принципи. У межах запропонованого аналізу вони постають як взаємно зумовлені категорії: незалежність набуває змісту лише за наявності ефективних механізмів відповідальності, тоді як відповідальність можлива лише за умови реальної інституційної та функціональної автономії судової влади.

Отримані результати демонструють принципові відмінності від усталених концепцій, у яких незалежність суддів часто зводиться до організаційних гарантій, а відповідальність – до дисциплінарних процедур. На відміну від таких підходів, у цьому дослідженні ця проблематика розглядається у матеріально-правовому вимірі правовладдя, коли пріоритет надається змістовним стандартам справедливості, пропорційності та заборони свавілля. Якщо значна частина наукових робіт трактує незалежність як умову, а відповідальність як загрозу її ослаблення, то у цьому дослідженні вони оцінюються як взаємні чинники, що запобігають як політичному втручанню, так і внутрішній корпоративній замкнутості судової влади.

Результати дослідження окреслюють широку перспективу для подальших наукових розвідок, спрямованих на поглиблення розуміння внутрішньої логіки взаємодії незалежності й відповідальності в межах сучасного конституціоналізму.

ВИСНОВКИ

Узагальнення проведеного аналізу дає змогу стверджувати, що незалежність і відповідальність судової влади становлять не взаємовиключні, а взаємодоповнювальні складники право-

eISSN 2786-5746

вої державності. Їхня єдність визначає здатність судової влади виконувати свою конституційну роль арбітра між особою та державою, забезпечуючи ефективний захист людських прав і стримування свавілля публічної влади.

Інституційна та функціональна незалежність створюють умови для автономного, неупередженого та змістовного тлумачення права, водночас різні форми відповідальності запобігають перетворенню цієї автономії на закриту чи неконтрольовану владу. Змістовний, а не формальний підхід до їхнього поєднання дає можливість уникнути як політичного тиску, так і внутрішньої корпоративності, орієнтуючи судову систему на матеріальні принципи правовладдя. Відтак саме збалансована взаємодія незалежності та відповідальності забезпечує реальне функціонування судового контролю й утвердження справедливого правосуддя як одного з фундаментальних елементів демократичного конституційного ладу.

Результати цього дослідження вказують, що подальші дослідження можуть бути зосереджені на порівняльному аналізі практик різних європейських держав щодо інтеграції матеріальних принципів правовладдя у судову діяльність та визначенні оптимальних моделей забезпечення справедливого і незалежного правосуддя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Freedom in the World 2024. The Mounting Damage of Flawed Elections and Armed Conflict. *Freedom House: Website* https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2024/mounting-damage-flawed-elections-and-armed-conflict

2. The Global Rule of Law Recession is Accelerating (2025). *World Justice Project: Website*. https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/

3. Yevrokomisiia predstavyla Zvit shchodo prohresu Ukrainy v mezhakh Paketa rozshyrennia 2025 – naikrashcha otsinka za try roky [European Commission presented the Report on Ukraine's progress within the 2025 Enlargement Package – the best assessment in three years] (2025, 4 November). *Uriadovyi portal: Vebsait – Government portal: Website*. https://www.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiia-predstavyla-zvit-shchodo-prohresu-ukrainy-v-mezhakh-paketa-rozshyrennia-2025-naikrashcha-otsinka-za-try-roky [in Ukrainian]

4. Burbank, Stephen B. (2007). udicial Independence, Judicial Accountability and Interbranch Relations. All Faculty Scholarship. https://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/98

5. Dijk, F.V., & Vos, G. (2018). A Method for Assessment of the Independence and Accountability of the Judiciary. *International Journal For Court Administration*, 9(3), 1-21. http://doi.org/10.18352/ijca.276

6. Keilitz, I. (2018). Viewing Judicial Independence and Accountability through the "Lens" of Performance Measurement and Management. *International Journal For Court Administration*, 9(3), 23-36. http://doi.org/10.18352/ijca.280

7. Voigt, S. (2018). Innovate – Don't Imitate! - ENCJ Research Should Focus on Research Gaps. *International Journal For Court Administration*, 9(3), 47-53. http://doi.org/10.18352/ijca.279

8. Khotynska-Nor, O. (2023). Optimisation of Judicial Governance in Ukraine as a Prerequisite for the Stability of its Court System After War. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(21), 242-252. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.4-n000414

9. Bedratii, Yu., Khaliuk, S., & Savka, O. (2025). Reforma sudovoi systemy Ukrainy: rezultaty ta podalshi kroky [Judicial Reform In Ukraine: Results And Further Steps]. *Sotsialnyi rozvytok: ekonomiko-pravovi problemy – Social Development: Economic and Legal Issues*, 5. https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.5.01 [in Ukrainian].

10. Stefanchuk, M. M. (2023). Sudova reforma v Ukraini: vyznachenist katehorialnoho aparatu [Judicial reform in Ukraine: definition of the categorical apparatus]. *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(77), 276-282. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.47 [in Ukrainian].

Отримано: 20.10.2025
Прийнято: 18.11.2025
Опубліковано: 19.11.2025

© Copyright 2025 by the author(s)
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0